

Життя та смерть обласного благочинного УПА священника Полієвкта Скрипника: спроба біографічної реконструкції на підставі аналізу архівно-слідчих справ

протоієрей Олександр Федчук

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2023-11-145>

Анотація: У статті розглянуто біографію Волинського обласного благочинного УПА священника Полієвкта Скрипника, який почав капеланську службу серед повстанців близько середини 1943 р. За відсутності інших джерел, до уваги взято передусім документи зі слідчих справ, що заводилися в 1944–1949 рр. на обвинувачених в антирадянській діяльності волинських православних священнослужителів. Отримана з таких джерел інформація дозволила встановити, що отець Полієвкт, котрий став священником у 1934 р., займав патріотичні позиції з початкового періоду німецької окупації, але безпосередню співпрацю з УПА розпочав пізніше – після вимушеної втечі з парафії і переселення в с. Мильці, де функціонував чоловічий моанстир. З'ясовано, що Скрипник був одним із організаторів повстанської Церкви, яка в 1943 р. почала формуватися на територіях, де поширювалася національно-визвольна боротьба українського народу. Показано приклади формування отцем Полієвктом мережі цієї Церкви, яка так і залишилася на стадії організації. Віднайдені архівні матеріали переконують, що на початку 1944 р. священника було затримано радянськими партизанами, а дещо пізніше – органами НКДБ. У статті наведено обґрунтовані аргументації на користь того, що Скрипнику вдалося уникнути репресій через згоду на таємне співробітництво з органами держбезпеки. При цьому висловлено припущення, що десь наприкінці 1944 р. отець Полієвкт перейшов на нелегальне становище, після чого уникав контактів із НКДБ. Аналіз виявлених документів дозволив зробити висновок, що священник загинув у проміжку між 1945–1947 рр. У дослідженні висловлено припущення щодо можливих обставин смерті священника Полієвкта Скрипника, хоча й зауважено, що для однозначної реконструкції останнього періоду життя цієї особи бракує достовірних даних.

Ключові слова: священник Полієвкт Скрипник, ігумен Іов (Романюк), УПА, Мильці, капелан..

Постановка наукової проблеми. Тривалий час однією з найменш досліджених сторінок українського Православ'я залишалося церковне життя в роки Другої світової війни. Це стало наслідком малої доступності необхідних джерел. Втім, за останні роки, передусім завдяки введенню у науковий обіг значного пласту раніше невідомих дослідникам документів радянських спецслужб, «білих плям» у цій ділянці вітчизняної історії поменшало. Вивчення розвитку Церкви у воєнний час привідкрило ще одну цікаву й актуальну сторінку її буття – участь православного духовенства в національно-визвольній боротьбі українського народу.

Відтак одним із пріоритетних напрямків новітніх досліджень нашого церковного минулого стала задіяність священнослужителів у повстанському русі, що розгортався передусім на заході України як під час війни, так і в перші роки після її закінчення. Зараз уже відомі імена цілого ряду представників православного духовенства Волині, які не тільки тісно співпрацювали з УПА, але й безпосередньо належали до повстанських структур в якості капеланів. Втім, біографії цих достойних пастирів, а особливо – деталі їхньої співпраці з повстанцями, у переважній більшості випадків, досі залишаються недослідженими.

Метою даної розвідки є відтворення життєвого шляху одного з найвідоміших повстанських священників Волині, яким був обласний благочинний УПА отець Полієвкт Скрипник. Спроба реконструкції його біографії раніше була здійснена знаним українським дослідником історії Церкви В. Борщевичем¹, який, проте, на момент свого дослідження не міг оперувати даними, що висвітлювали життя священника після 1939 року. Останніми роками в ряді архівно-слідчих справ нами було виявлено цілий ряд документів, які деталізують капеланську роботу отця Полієвкта. Передусім йдеться про матеріали слідства над засудженими за співпрацю з УПА священнослужителями – ігуменом Іовом (Романюком)², священником Василем Мисечком³, священником Іваном Карпецьким та дияконом Петром Рябком (двоє останніх проходили у спільній праві)⁴. У справах Романюка та Мисечка містяться витяги з протоколів допитів самого Скрипника. Обласний благочинний УПА, хоча й не настільки інформативно, згадується і в інших архівно-слідчих справах на репресованих священнослужителів Волині.

¹ Борщевич В. Волинський пом'яник. Рівне, 2004. С. 299.

² ГДА СБУ. Спр. 75681-фп. 202 арк.

³ ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 3117. 261 арк.

⁴ ГДА СБУ. Спр. 75847-фп. 302 арк.

Йдеться, зокрема, про матеріали слідства над отцями Іваном Андрощуком⁵, Володимиром Кульчинським⁶, Аріаном Микульським⁷, Данилом Штулем⁸.

Майже всі віднайдені в архівно-слідчих справах згадки про священника Полієвкта Скрипника являють собою фіксацію співробітниками НКДБ/МДБ показів підслідних. Спираючись на такі документи в біографічних дослідженнях, слід враховувати їхню специфічність, адже в протоколи допитів 1940-х рр. нерідко потрапляла недостовірні інформація, що стало наслідком упередженості та неуважності слідчих, а з іншого боку, страху й подекуди необізнаності допитуваних, які намагалися передусім відвести небезпеку від себе⁹. Усвідомлення цього, а також і розуміння недостатності зібраних матеріалів, змушує підкреслити, що окремі штрихи відтвореної нами біографії отця Полієвкта слід трактувати лише як мотивовані логікою фактів припущення.

Виклад основного матеріалу. Отже, майбутній обласний благочинний УПА народився 14 грудня 1909 р. в с. Немиринці Старокостянтинівського повіту Волинської губернії в сім'ї псаломщика Івана Скрипника та його дружини Марії, у дівоцтві Тоцької. В сім'ї були й інші діти – знаємо принаймні про брата та двох сестер Полієвкта. Початкову освіту хлопець здобув у власній домівці, а в 1922 р. вступив на навчання в Дерманську православну прогімназію, яка продовжувала традиції дореволюційних духовних училищ. У вересні 1925 р., згідно з поданим Кременецькому єпископу Симону (Івановському) проханням, Полієвкт був прийнятий у перший клас Волинської духовної семінарії, що знаходилася в Кременці. Класним керівником юнака став відомий вчений-біблеїст Михайло Кобрин.

У Державному архіві Тернопільської області можна ознайомитися з особовими справами частини вихованців ВДС міжвоєнного періоду. Серед інших збереглися документи й Полієвкта Скрипника. Згідно з наявними в особовій справі річними табелями за 1927/1928 та 1929/1930 рр., юнак не входив до числа кращих учнів у класі, більшість предметів засвоюючи на «достатньому» (посередньому) рівні¹⁰. Весною 1931 р., коли до закінчення підходив останній курс навчання, Полієвкт звернувся у ректорат семінарії з проханням про залишення на повторному курсі, мотивуючи це станом здоров'я. Тож закінчити семінарію він зміг тільки через рік.

⁵ ГДА СБУ. Спр. 75856-фп. Арк. 28.

⁶ ГДА СБУ. Спр. 67797. Арк. 16.

⁷ ГДА СБУ. Спр. 75679-фп. Арк. 187.

⁸ ГДА СБУ. Спр. 75854-фп. Арк. 103–104.

⁹ Наприклад, у різних протоколах допитів отець Полієвкт названий урожденцем Естонії та Камінь-Каширського району, тоді як насправді народився у Кам'янець-Подільській області (згідно існуючого на 1944 рік адмінподілу).

¹⁰ ДАТО. Ф. 232. Ф. 1. Спр. 215. Арк. 3–4.

Першим місцем церковного служіння після здобуття середньої богословської освіти для Скрипника стало с. Окнин Кременецького повіту, де зайняв посаду псаломщика. Довго він там не затримався й 10 грудня 1932 р., згідно з власним бажанням, обмінявся парафією з псаломщиком церкви с. Перемилля Горохівського повіту¹¹. На цій парафії Полієвкт Іванович залишався до початку весни 1934 р., коли отримав призначення на священницьке місце в с. Битень Ковельського повіту¹². 24 березня Скрипник став дияконом, а наступного дня – священником¹³. Хіротонії відбулися в Кременці.

Ще будучи псаломщиком, Полієвкт Скрипник вступив на навчання на богословський факультет Варшавського університету. Під час виїздів у Варшаву його на парафії заміняла інша особа. У 1936 р. отець Полієвкт закінчив університет, здобувши, таким чином, вищу богословську освіту.

У липні 1936 р. керуючий Волинською єпархією прийняв рішення про переведення Скрипника, але з 1 вересня, у с. Дубечне Ковельського повіту¹⁴. Оскільки діюче законодавство вимагало узгодження церковних призначень із цивільною владою, Волинський архієпископ Олексій (Громадський) повідомив про свій намір Волинському воєводі. У зв'язку з цим той зажадав від Ковельського старости характеристику на священника. Невдовзі староста повідомив, що Скрипник володіє бездоганною репутацією як із морального, так із політичного погляду. Відтак воєвода повідомив архієпископу Олексію, що не має заперечень щодо призначення в Дубечне отця Полієвкта¹⁵.

Можна не сумніватися, що влада особливо прискіпливо ставилася до парафіяльних призначень у Дубечне, адже з кінця 1920-х рр. там існував найбільший на Волині осередок неоунії, прихильники якої зуміли захопити парафіяльний храм, плебанальне житло та церковні угіддя. Оскільки православне населення не збиралося миритися з цим і намагалось повернути свою законну власність, в Дубечному не припинялися релігійні конфлікти, які шкідливо впливали на стан громадської безпеки в окрузі. Саме тому влада не хотіла, щоб у це село призначалися священники, які ставали б додатковими чинниками подальшої ворожнечі.

Натомість єпархіальне начальство було зацікавлене в тому, щоб у Дубечному служив дієвий пастир, який міг би не лише згуртувати наявну

¹¹ Распоряжения по Волинской епархии. Административные перемены. Воскресное чтение. 1933. № 3. С. 2 (облож.).

¹² Распоряжения по Волинской епархии. Административные перемены. Воскресное чтение. 1934. № 21. С. 2 (облож.).

¹³ Sosna G., Troc-Sosna A. Hierarchia i kler Kościoła prawosławnego w XIX–XXI wieku w granicach II Rzeczypospolitej i Polski powojennej. Warszawa – Bielsk Podlaski, 2017. S. 804.

¹⁴ Офіційний відділ. Адміністративні переміни. Церква і нарід. 1936. № 16. С. 493.

¹⁵ ДАВО. Ф. 46. Ф. 9. Спр. 3778. Арк. 1–3.

громаду, але й повернути втрачену церковну нерухомість і знову привести до Православ'я тих, хто відпав в унію. Довіра такої складної парафії молодому священнику Полієвкту Скрипнику свідчить про те, що він здобув добру репутацію у Битні.

Під час служіння в Дубечному отець Полієвкт намагався виправдати ті сподівання, які покладалися на нього. Багато сил він віддав судовій тяганині за парафіяльну власність, працював із людьми. За підтримкою у своїй боротьбі священник неодноразово звертався до сеймового посла Сергія Тимошенка. Збереглися, зокрема, датовані червнем і липнем 1937 р. два листи Скрипника до цього громадсько-політичного діяча, у яких він повідомляв про стан справ у Дубечному та просив допомоги в захисті прав православної громади села. В одному з цих листів йдеться також про поїздки отця Полієвкта в Луцьк, де він зустрічався у справах парафії з воєводою¹⁶.

7 серпня 1937 р. православну паству с. Дубечне відвідав Волинсько-Кременецький архієпископ Олексій, який якраз проводив велику візитацію парафій Волинського Полісся. Зустрічаючи його, парафіяльний настоятель виголосив вітальне слово, про яке у своєму описі подорожі владики згадав супроводжуючий його член консисторії протоієрей Михайло Тучемський:

«Про що ж йому говорити, як не про цю парафіяльну скорботу? Він і говорить, але вірніше плаче за всю парафію, бо вони мусять тепер службу Божу відправляти по хатах і зустрічати свого дорогого Архієпископа у такій убогій обстановці. Ця скорбота відмічалась на обличчі всіх присутніх. Зворушуюча хвилина»¹⁷.

Службу отця Полієвкта в Дубечному єпархіальне начальство оцінювало, вочевидь, позитивно, що засвідчує нагородження його до Пасхи 1938 р. скуфією¹⁸. Попередню священницьку відзнаку (набедреник) він отримав наприкінці 1936 р.¹⁹.

У червні 1938 р. священника Полієвкта Скрипника було делеговано для виконання пастирських обов'язків у село Седлище Ковельського повіту, на що не малося заперечень воєводи²⁰. Через декілька місяців керуючий єпархією затвердив отця Полієвкта на посаді настоятеля парафії²¹.

На парафії в Седлищі священника застав початок Другої світової війни, наслідком якого стало приєднання Волині до радянської України. Взаємини

¹⁶ ДАВО. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 162–163.

¹⁷ Тучемський М., *прот.* По глухих закутках Волинського Полісся. Луцьк, 2007. С. 29.

¹⁸ Офіційний відділ. Нагороди. Церква і нарід. 1938. № 8–9. С. 368.

¹⁹ Офіційний відділ. Нагороди. Церква і нарід. 1936. № 24. С. 837.

²⁰ ДАВО. Ф. 46. Ф. 9. Спр. 3778. Арк. 4–5.

²¹ Офіційні відомості по Волинській єпархії. Церква і нарід. 1938. № 17. С. 707.

з новою владою в отця Полієвкта відразу не склалися. Як наслідок, його було заарештовано й запроторено до в'язниці. За першого панування радянської влади репресій зазнало чимало волинських священнослужителів, яких переслідували, передусім, за симпатії до українського націоналістичного руху. Більшість із цих осіб раніше зазнавали гонінь і від польської влади, яка звинувачувала їх у цьому ж. Втім, тут важливо зауважити, що до складеного поліцією в березні 1939 р. списку ворожих до польської влади священників Волині отця Полієвкта Скрипника не внесено, хоча загалом туди увійшло 85 пастирів, з яких у Ковельському повіті служили п'ятеро²².

Відомості про місце ув'язнення Скрипника суперечливі. Так, ігумен Іов (Романюк) стверджував, що той

«наприкінці 1940 року за антирадянську націоналістичну діяльність був арештований органами НКВС і з окупацією німецькими військами міста Луцька з тюрми був звільнений і повернувся в с. Седлище, де продовжував священствувати»²³.

Натомість, священник Іван Карпецький, який, слід визнати, не мав близьких відносин з отцем Полієвктом і давав свої свідчення пізніше, показав:

«У 1939 чи 1940 році він був органами радянської влади заарештований, але за що не знаю, і знаходився в тюрмі до окупації німцями міста Ковеля, а затим був німцями звільнений»²⁴.

Отже, покази обох свідків сходяться до того, що в ув'язненні отець Полієвкт перебував аж до приходу німецької окупаційної влади, але дані про місце його утримання різняться. У будь-якому випадку, отримавши волю, священник повернувся у Седлище, де продовжив пастирське служіння. За нових реалій життя отець Полієвкт розвинув на парафії активну громадську діяльність, ставши, ймовірно, одним із організаторів місцевого осередку «Просвіти». У Седлищі було засновано аматорський драматично-вокальний гурток, яким керував парафіяльний настоятель разом із братом Григорієм. На початку весни 1942 р. в газеті «Волинь» повідомлялося, що гурток поставив комедію Б. Грінченка «Нахмарило», з якою з великим успіхом об'їхав сусідні села. Редакція зауважувала, що завданням гуртка було «дати населенню показ добірних п'єс та пісень українського народного мистецтва», причому «в працях багато участі приймає місцевий панотець Полієвкт Скрипник»²⁵. Також він долучився до організації в Седлищі бібліотеки.

²² ДАВО. Ф. 46. Ф. 9. Спр. 4760. Арк. 1–7.

²³ ГДА СБУ. Спр. 75681-фп. Арк. 38.

²⁴ ГДА СБУ. Спр. 75847-фп. Арк. 174.

²⁵ Хроніка. Волинь. 1942. № 17. С. 4.

Григорій Скрипник також був священником, але, за словами отця Іова (Романюка), після встановлення радянської влади він зрікся священства і став вчителем неповної школи, а після встановлення німецької влади – директором відкритої у Седлищі восьмирічної ремісничої школи. Будучи талановитим регентом, Григорій Іванович організував світський хор, з яким виступав у різних місцях. Вчительками в ремісничій школі, яка давала учням націоналістичне виховання, були рідні сестри Скрипників – Лідія та Зінаїда²⁶.

Одразу декілька осіб стверджували, що Полієвкт Скрипник був не лише парафіяльним священником, але й благочинним. Ігумен Іов уточнює, що цією посадою митрополит Полікарп (Сікорський) наділив його після зведення колишнього благочинного Никанора Абрамовича, який служив у с.Мизів, у сан єпископа (ця хіротонія відбулася 9 лютого 1942 р.). За словами Романюка, між отцем Полієвктом та архієпископом Антонієм (Марценком), який опікувався парафіями автономної орієнтації Ковельської округи, виникли непорозуміння на тлі докорів за вчинок брата. Саме це нібито й спонукало Скрипника перейти на позиції УАПЦ, очолюваної митрополитом Полікарпом (Сікорським)²⁷.

Ще з часу навчання у Варшаві священника Полієвкта Скрипника трохи знав священник Іван Карпецький. У своїх показах він свідчив, що на той час йому нічого не було відомо про націоналістичні переконання отця Полієвкта. За словами Карпецького, як про завзятого націоналіста про Скрипника почали говорити тільки в 1942 р. Як пригадував отець Іван, у тому році в Ковелі двічі проводилися соборики духовенства, причому на обох із них секретарем обирався Полієвкт Скрипник. На цих зборах відчувалося намагання підпорядкувати якомого більшу кількість духовенства митрополиту Полікарпу (Сікорському) та перевести богослужіння на українську мову. У серпні 1942 р. отець Полієвкт брав участь в архієрейському богослужінні в Ковелі, куди приїздив єпископ Никанор (Абрамович), причому Скрипник навіть проповідував того дня, спрямувавши критику на автономне духовенство, яке називав «енкаведистами в чорних рясах». Наприкінці 1942 р. в Ковелі було організовано символічне поховання жертв більшовиків, яке перетворилося на масовий захід. Тут також проповідував отець Полієвкт. А вже в 1943 р. один зі священників розповідав Карпецькому, що Скрипник знаходиться в лісі й носить автомата²⁸.

Уся родина Скрипників вибралася з Седлища, тікаючи від переслідувань окупантів, десь у середині 1943 р., коли німці закрили згадувану школу,

²⁶ ГДА СБУ. Спр. 75681-фп. Арк. 25.

²⁷ Там само.

²⁸ ГДА СБУ. Спр. 75847-фп. Арк. 135, 138–140.

де працювали брат і сестри отця Полієвкта. У жовтні він із сім'єю у складі п'яти осіб (відомо про дружину, матір і восьмирічну дочку священника) оселився в Мильцях – спершу в селянина Василя Римаря, а згодом у монастирі, оскільки селянське житло було замале для Скрипників. За житло в обителі отець Полієвкт обіцяв настоятелю, ігумену Іову (Романюку), допомагати в богослужіннях, що було особливо актуальним, оскільки незадовго перед тим німці вчинили напад на Мильці, вбивши ряд монастирських насельників, у тому числі й священників.

Ігумен Іов стверджував, що отець Полієвкт дійсно інколи служив у монастирі й проводив поховання на монастирській парафії. Робив він це слов'янською мовою, як було прийнято в обителі²⁹, що належала до автономної орієнтації. При цьому, на одному з допитів отець Іов (Романюк) заявив, що ще наприкінці 1942 р. Милецький монастир почав отримувати від Полієвкта Скрипника вказівки про проведення богослужінь українською мовою³⁰. За якийсь час ігумен Іов заборонив отцю Полієвкту служити в монастирському храмі, злякавшись можливої відповідальності за проповіді священника, які характеризував як антирадянські, націоналістичні та різкі. Скрипник нібито *«закликав віруючих йти в ряди УПА і надавати допомогу ОУН і УПА у боротьбі з німцями та в подальшому в боротьбі з радянською владою»*³¹.

Часто до рідні в Мильці, привозячи продукти харчування, приїздив Григорій Скрипник. Після виїзду з Седлища, побоюючись можливих німецьких репресій, чоловік перебрався на віддалений хутір Воротень поблизу с. Сереховичі, де його, не знаємо в якій якості, прийняла одна священницька вдова. За Романюком, Григорій Скрипник уже тоді був активним учасником ОУН, маючи псевдо «Гавриленко»³².

Є відомості, що харчування для сім'ї Скрипників та ігумена Іова доставляли від УПА³³. Готувала для всіх матір священника. У цей час сестри отця Полієвкта вже не проживали з ним. Старша з них, Лідія, яка була замужем за якимось радянським військовим, спершу стала радисткою та редакторкою інформаційних зведень повстанського радіопункту в с. Солов'є, а згодом переведена в ліс (псевдо «Мотря», «Ольга»). Молодшій сестрі Зінаїді («Волинянка») було доручено працювати машиністкою в цьому ж осередку в с. Солов'є.

²⁹ ГДА СБУ. Спр. 75681-фп. Арк. 106.

³⁰ Там само. Арк. 106.

³¹ Там само. Арк. 41.

³² Там само. Арк. 38.

³³ Там само. Арк. 107.

Ігумен Іов вважався талановитим механіком, який був здатний ремонтувати найрізноманітнішу апаратуру. Саме через це до нього часто зверталися повстанці, яким він ремонтував, зокрема, рації та друкарські машинки. З проханням відремонтувати друкарські машинки до ігумена зверталися й сестри отця Полієвкта. Використовуючи привезені для ремонту рації, настоятель монастиря якийсь час приймав для повстанців різні повідомлення про події на фронтах. Налагодивши взаємини з отцем Полієвктом, ігумен інколи доручав виконувати цю роботу йому.

Згідно з показами отця Іова (Романюка), десь на початку листопада 1943 р. одним із місцевих командирів УПА Панасом Матвійчуком («Криlach») отця Полієвкта було викликано на якусь велику нараду ОУН. Перед цим «Криlach» запропонував йому обрати псевдонім. Скрипник чомусь вирішив порадитися з Романюком і зрештою пристав на його пропозицію взяти собі псевдо «Сковорода»³⁴.

Назад у Мильці священник повернувся десь через три тижні. Він розповів отцю Іову, що викликався

*«від духовенства на Ковельський округ як представник духовенства і одночасно йому ж було доручено організацію українського духовенства і під час переходу фронту німецько-радянського через західні області України тримати зв'язок з духовенством та вищою духовною владою Церкви, тобто архієреями національної течії і що він був викликаний за рекомендацією його друга "Омелька"»*³⁵.

Тут слід зауважити, що «Омелько» (Євген Татура), який був троюрідним братом отця Полієвкта³⁶, займав високе становище у штабі «УПА-Північ», будучи начальником господарського відділу та довіреною особою самого Дмитра Клячківського («Клим Савур», «Охрім»), з яким отцю Полієвкту також, за його словами, довелося зустрічатися під час відлучення з Мильців. Там же Скрипник отримав нове псевдо – «Нестор Бондаренко».

Зазначимо, що пізніше «Омельку» вдалося вибратися на Захід, де він видав спогади про своє перебування в УПА. Там коротко згадано й про отця Полієвкта Скрипника, якого названо «нашим щирим прихильником і духівником». Євген Татура стверджував, що на обох братів Скрипників «червона партизанка робила двічі атенат»³⁷.

³⁴ Там само. Арк. 131

³⁵ Там само. Арк. 18.

³⁶ Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто – Львів, 2014. С. 613.

³⁷ Петренко Р. За Україну, за її волю. Торонто – Львів, 1997. С. 138.

За словами все того ж Романюка, отець Полієвкт брав участь у з'їзді обласного проводу ОУН під керівництвом Клячківського. Там засуджувалося духовенство, частина якого стала на бік німців, а частина зайняла нейтральні позиції. Тому було винесено постанову про те, що якщо духовенство не виправдає себе у визвольній війні, яку ведуть ОУН та УПА, то Церква в майбутньому, у самостійній Україні, буде відділена від держави. Тут же вирішено утворити єдину Українську національну Православну Церкву, а отець Полієвкт отримав персональне завдання очолити діяльність її духовенства у Ковельському окрузі, підтримуючи зв'язок при переході фронту з вищою церковною адміністрацією³⁸.

Можливо, саме через це після повернення зі з'їзду Скрипник почав шукати можливість контактів з архієпископом Никанором (Абрамовичем), якого, нагадаємо, добре знав ще з часів парафіяльного служіння того в Мизові. Пізніше отець Полієвкт, дізнавшись, що цей владики після евакуації з Києва перебував в одного зі священників м. Рівне, хотів виїхати до нього, але не встиг через відступ звідти німців.

Можна припустити, що отець Іов (Романюк) не зовсім точно передав слідству суть завдання, яке отримав від повстанського керівництва священник Полієвкт Скрипник, адже в іншому місці зафіксовано його ж покази про те, що координувати духовенство Ковельської округи мав священник Іван Андросчук («Лев»), який також, разом зі Скрипником, брав участь у згадуваній нараді ОУН. Дійсно, саме Андросчук провів наприкінці листопада 1943 р. нараду духовенства Седлищанського благочиння, скликавши священників у Мильці. Хоча отець Полієвкт Скрипник також був учасником цього зібрання, очолював його і виступав з основною промовою саме «Лев». Він же призначив районним благочинним ігумена Іова. Останній свідчив, що «Нестор» заявляв про те, що сам не може бути районним благочинним, оскільки має від керівництва ОУН інше, відповідальніше завдання.

Точно знаємо, що саме отець Іван Андросчук проводив подібні збори і призначав благочинних у деяких округах на Ковельщині. Втім, нам вдалося встановити, що такою ж роботою в інших місцях займався й священник Полієвкт Скрипник. Передусім, він сам заявляв, що «Криlach» запропонував взяти псевдо перед виїздом у Турійський р-н «для організації оунівської роботи»³⁹. Такою роботою в Турійському районі отець Полієвкт дійсно займався. Так, у грудні 1943 р. він відвідав у с. Осса священника Овдія Гурського, якому представився священником ОУН. При собі отець Полієвкт мав рушницю. Розповівши Гурському про плани створення Української

³⁸ ГДА СБУ. Спр. 75681-фп. Арк. 40.

³⁹ Там само. Арк. 172.

національної Церкви, він запропонував йому стати благочинним. Збори окружного духовенства Скрипник призначив на 26 грудня у с. Осекрів. На них отець Полієвкт оголосив про уповноваження на створення підпільної церковної організації, після чого провів кадрові призначення. Зокрема, Гурського було затверджено благочинним Луцької округи (псевдо «Андрій Березовський»), священника Миколу Сльозка («Степовий») призначено Горохівським окружним благочинним, священника Івана Карпецького («Карпенко») – Ковельським окружним благочинним, а Володимир-Волинським окружним благочинним – священника Гліба Вержбицького. Найближчим часом через крайового референта ОУН отець Полієвкт обіцяв зв'язати благочинних з політичними референтами ОУН окружних проводів, через яких вони мали отримувати вказівки й допомогу. При цьому до 15 січня 1944 р. окружним благочинним було запропоновано відвідуватися перед обласним благочинним про свою роботу, пославши листи через зв'язкових ОУН за адресою «Кодак-4-Нестору»⁴⁰.

Із чотирьох призначених «Нестором» окружних благочинних УПА репресій зазнав лише священник Іван Карпецький, який на момент проведення зборів в Осекрові допомагав батькові у с. Обенижі Турійського р-ну, а раніше служив у самому райцентрі. У своїх показах він свідчив, що отець Полієвкт доручив йому їздити селами Ковельщини, де немає священника, і проводити там богослужіння та виступати з проповідями відповідного змісту, закликаючи населення до допомоги українським повстанцям⁴¹.

Також відомо про контакти отця Полієвкта з духовенством Порицького р-ну. Сам він стверджував, що це стало наслідком пропозиції керівництва окружного проводу ОУН навести зв'язки з місцевим духовенством й запросити його на районний з'їзд ОУН. За словами арештованого священника Василя Мисечка, декілька разів Скрипник приїздив до нього в с. Жашковичі. При цьому початок таких контактів вказаний священник датував серпнем 1943 р., і вже тоді отець Полієвкт представлявся «Нестором». Можливо, він дещо помилився у своїх показах, які давав восени 1949 р., але не можна відкидати й того, що від ігумена Іова (Романюка) було приховано справжній час початку співпраці отця Полієвкта з УПА.

За свідченнями отця Василя, «Нестор» намагався сконтактувати з Порицьким благочинним й організувати нараду місцевого духовенства, де мало бути обговорено подальше влаштування Церкви і канонічне підпорядкування кліру. Однак через присутність в Порицьку німецьких військових отець Полієвкт відмовився від поїздки туди, натомість відправившись

⁴⁰ ГДА СБУ. Спр. 75679-фп. Арк. 187.

⁴¹ ГДА СБУ. Спр. 75847-фп. Арк. 157.

до священника сусіднього с. Риковичі. Як стверджував Мисечко, Скрипник спробував запросити окружне духовенство на його квартиру в Жашковичі, однак у визначений час майже ніхто не прибув. Під час обіду того дня отець Полієвкт висловлював жаль через неможливість реалізувати свій намір⁴².

Втім, зі слів самого Скрипника відомо, що він, разом із Мисечком, відвідував районний з'їзд ОУН, що пройшов у будівлі школи с. Жашковичі під керівництвом «Омелька», а потім у помешканні отця Василя все ж відбулася нарада духовенства, на яку прибуло ще три душпастирі. У протоколі допиту так зафіксовано покази «Нестора» про цю зустріч священників:

«Я їм заявив, що вони знають, що таке УПА і знають, що зав'язалась боротьба українського народу за незалежність і що в цій боротьбі взяли широку участь усі стани населення, крім духовенства. Духовенство також має включитися в цю боротьбу, як духовні провідники на селі. Своїми проповідями повинні надихнути населення на боротьбу і самі словом та ділом на користь ОУН і УПА показати приклад для вірян. Таким чином, ми підніmemo авторитет духовенства серед населення і набудемо тверду основу в майбутньому. Про організацію духовенства я їм не говорив з принципу конспірації, але пізніше окремо на цю тему я говорив з Мисечком і благочинним, запропонувавши їм, щоб хтось із них зайняв місце благочинного від оунівської Церкви»⁴³.

Наступного ранку отець «Нестор», представившись перед місцевим настоятелем полковим священником і надавши йому письмовий дозвіл від благочинного, звершив богослужіння у с. Тополище:

«Літургію я відслужив за всіма оунівськими правилами, поминаючи Полікарпа, Україну й провід. Після літургії я виступив з гарячою націоналістичною проповіддю, оголошуючи віруючим про те, що ми переживаємо період великого націоналістичного руху, що наростає, і що український народ має свою армію УПА. Я закликав віруючих щедро допомагати УПА продуктами, грошми, виділенням возів і т.д.»⁴⁴.

Керівну роль священника Полієвкта Скрипника засвідчував і згадуваний окружний благочинний УПА священник Іван Андрощук, який прямо називав отця Полієвкта «обласним благочинним УПА». Зокрема, він стверджував:

«Соборик окружного благочиння підпільної Української Церкви за рішенням обласного благочинного "Нестора" мною було намічено про-

⁴² ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 3117. Арк. 39–80.

⁴³ Там само. Арк. 82.

⁴⁴ Там само.

вести в с. Неці Седлищанського району у 2-й половині 1944 року. На цей соборик жоден благочинний району не приїхав, оскільки у той час впритул наблизився фронт і дуже активізували свою роботу УПА й партизани, між якими часто відбувалися сутички. На цьому соборіку я й “Нестор” мали намір попередити благочинних, щоб вони у жодному разі не відходили з німцями і впливали на інше духовенство, щоб останнє також не зривалося з місця, бо цим духовенство втратить довіру населення, кинутого напризволяще»⁴⁵.

Також наприкінці 1943 р. у келії ігумена Іова «Нестор» обговорював із «Левом» необхідність утворення єпископату Української Церкви за рахунок Автокефальної Церкви⁴⁶.

Найбільш дискусійним залишається останній період життя священника Полієвкта Скрипника, який умовно можна розпочати поверненням на Волинь радянської влади, а точніше – 11 чи 12 лютого 1944 р., коли в Милецький монастир, який формально перебував ще під німецькою окупацією, прийшли радянські партизани. Ігумен Іов (Романюк), а також священник Полієвкт Скрипник із дружиною та старшою сестрою сховалися в церкві, але партизани знайшли їх там і забрали ігумена з собою, а всі інші, як той стверджував, «залишились»⁴⁷, хоча пізніше, під час слідства, свідчив, що Полієвкта Скрипника арештовано разом із ним⁴⁸.

Через декілька тижнів ігумена було передано в НКДБ, у Рівненському обласному управлінні якого розпочалося формальне слідство проти нього. Згодом отця Іова етаповано в Київ, де слідство продовжилося. На допитах співробітники НКДБ доволі детально цікавилися особою священника Полікарпа Скрипника, тож підслідний змушений був часто розповідати про нього. Наприклад, здебільшого про «Нестора» в Романюка слідчий запитував 5, 6, 20 та 26 червня, 17 липня, 7 вересня 1944 р. У середині вересня 1944р. було складено обвинувальний висновок і справу спрямовано до суду.

На момент засідання Військового трибуналу військ НКВС Київської області, яке відбулося 18 жовтня 1944 р., за контрреволюційною 54-ю статтею Кримінального кодексу УРСР вже отримали суворі вироки (від десяти років позбавлення волі й більше) понад десять православних священників Волині, а до кінця 1940-х рр. буде репресовано близько двох сотень представників духовенства Волинського краю. Проте тільки двох із них засуджено до вищої міри покарання – розстрілу. Першим у травні 1944 р. став священник

⁴⁵ ГДА СБУ. Спр. 75856-фп. Арк. 28.

⁴⁶ Там само. Арк. 30.

⁴⁷ ГДА СБУ. Спр. 75681-фп. Арк. 22.

⁴⁸ Там само. Арк. 159.

із Рівненщини Олексій Гуменюк, а другим якраз і був ігумен Іов (Романюк), якого страчено 5 січня 1945 р.⁴⁹. Тільки риторичним може бути питання, чи заслуговував на таке покарання священник, уся вина якого, навіть згідно з вироком трибуналу, полягала лише в ремонтних роботах для УПА, друку (сторонніми особами) в особистій келії антирадянських листівок та номінальному перебуванні протягом нетривалого часу благочинним підпільної Церкви, що формувалася.

Однак найбільше нас, у контексті даного дослідження, цікавить доля священника Полієвкта Скрипника. Він і справді не був арештований разом із ігуменом Іовом, однак нагадаємо, що на початку нашої розвідки йшлося про протоколи допитів отця Полієвкта, збережені серед матеріалів справ на репресованих священників Іова (Романюка) й Василя Мисечка. Перший із них датований 4 липня 1944 р., коли отця Полієвкта було допитано в Луцьку в якості затриманого. На жаль, у справах вищевказаних священників містяться тільки невеликі витяги з допиту, що містять покази, важливі при розслідуванні їх діяльності, тоді як повний протокол цього допиту складався з 67 (!) аркушів. Про що Скрипник говорив зі слідчим ще – залишилося невідомим. Знаємо тільки, що оригінал протоколу від 4 липня 1944 р. на осінь того року зберігався у контрольно-наглядовій справі по Волинській області у 2-му управлінні НКДБ УРСР⁵⁰, а в 1949 р. – у відділі «О» УМДБ Волинської області⁵¹. Вірогідно, документ уже втрачено. Можемо стверджувати тільки те, що ці особисті свідчення, як і покази інших осіб, передусім ігумена Іова, не стали підставою для відкриття кримінальної справи проти священника Полієвкта Скрипника.

Другий віднайдений нами протокол допиту отця Полієвкта датовано 4 вересня 1944 р. Дуже цікаво, що відбувся він у Києві й був проведений слідчим, який займався справою ігумена Іова. В якості свідка чи затриманого на цьому допиті Скрипник свідчив про Романюка, у протоколі не вказано. Можна тільки зазначити, що 4 липня він названий мешканцем с. Сошичне Камінь-Каширського р-ну, а 4 вересня – с. Полиці того ж району.

Специфіка роботи радянських спецслужб у 1940-х рр., та ще й за такого масиву зібраних в НКДБ свідчень про причетність священника Полієвкта Скрипника до УПА, не дає жодних підстав для будь-якої варіативності мотивів спецслужб, які не зайнялися розслідуванням його діяльності. На наше тверде переконання, хоча прямих доказів цього допоки немає, свя-

⁴⁹ Там само. Арк. 202.

⁵⁰ Там само. Арк. 166.

⁵¹ ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 3117. Арк. 83.

щенника було змушено до співпраці з НКДБ взамін на свободу і, цілком вірогідно, життя.

30 жовтня 1944 р. було заарештовано священника Івана Андрощука (окружний благочинний УПА «Лев»). Поза сумнівом, від нього слідчі також могли б дізнатися чимало відомостей про діяльність священника Полієвкта Скрипника. Дійсно, на допиті 17 листопада отець Іван двічі згадав про «Нестора» та його діяльність у якості обласного благочинного УПА⁵². Однак особа Скрипника чомусь зовсім не зацікавила слідчого, який на жодному допиті не задавав Андрощуку питань, пов'язаних із ним. Між тим, у розпорядженні органів держбезпеки вже були покази ігумена Іова (Романюка) про те, що «Лев» та «Нестор» неодноразово пересікалися в Мильцях, а з показів самого Скрипника було відомо, що Андрощук, разом із ним, брав участь у з'їзді ОУН. У січні 1945 р. до матеріалів слідства проти священника Івана Андрощука було долучено копії документів архіву «Лева», вилученого при обшуку в Милецькому монастирі й долученого до слідчої справи проти ігумена Іова (Романюка). У підсумку отця Івана Андрощука засуджено до двадцяти років каторжних робіт⁵³.

Двічі менше покарання отримав священник Іван Карпецький. На одному з допитів у березні 1947 р. він свідчив, що восени 1944 р. від одного зі священників чув, ніби отець Полієвкт Скрипник, коли на Турійщині з'явилися радянські партизани, «пішов у підпілля і отримав парафію в Камінь-Каширському районі, де й працював священником до відходу в банду»⁵⁴. Іншим разом отець Іван уточнив, що перед тим, як восени 1944 р. піти до повстанців, «Нестор» служив у Полицях. Власне тому це село й було вказане місцем його проживання у згадуваному протоколі від 4 вересня 1944р. Також Карпецький звідкись чув, що згодом отця Полієвкта було вбито⁵⁵.

Тут же відзначимо, що у власноручних показах наприкінці лютого 1947р. отець Іван Карпецький записав, що чув, начебто після війни Скрипник перебував на волі і надалі знаходився серед підпільників, без перешкод роз'їжджаючи. Одна з його сестер перебувала поряд із ним у якості секретарки, а інша взагалі легалізувалася під іншим прізвищем і працювала секретарем у Волинському облвиконкомі⁵⁶.

Особа Скрипника знову зацікавила слідчих МДБ наприкінці 1946 – на початку 1947 р. неспроста. Цілком зрозуміло, що на цей момент він уже не

⁵² ГДА СБУ. Спр. 75856-фп. Арк. 28, 30.

⁵³ Там само. Арк. 153.

⁵⁴ ГДА СБУ. Спр. 75847-фп. Арк. 162.

⁵⁵ Там само. Арк. 175.

⁵⁶ Там само. Арк. 137.

мав контактів з радянськими спецслужбами. Підняти питання про його місцеперебування і діяльність слідчим дали підстави необачно розповсюджені фантазії арештованого 14 грудня 1946 р. диякона Петра Рябка, який служив у Ковелі разом зі священником Іваном Карпецьким (це, власне, й потягнуло за собою подальший арешт самого Карпецького). У вересні чи серпні 1946 р., разом із настоятелем, отець Петро їздив на церковне свято в Камінь-Каширський, де після богослужіння взяв участь і в урочистому обіді. Під час нього диякон надовго відлучився у власних справах, що викликало ревності однієї особи. Не придумавши нічого кращого, щоб вигородити себе, диякон заявив, що зустрів на вулиці Каменя-Каширського Полієвкта Скрипника, який приїхав з лісу на легковій машині, щоб побувати на святі. Згодом отець Петро, пояснюючи слідчому, чому в якості видуманого «алібі» обрав саме Скрипника, заявив, що раніше чув, що Скрипник пішов до повстанців. Він запевняв, що не знає, де той, однак стверджував, що ще весною 1945 р. від дружини отця Полієвкта чув, що від чоловіка немає ніяких відомостей і він, мабуть, убитий⁵⁷.

Попри те, що у слідства не було жодних прямих доказів зустрічі диякона Рябка з Полієвктом Скрипником, і заперечити це було доволі просто шляхом допиту осіб, з якими дійсно зустрічався отець Петро, видумані контакти зі священником УПА були внесені до обвинувального висновку. Втім, це не наблизило слідчих до з'ясування долі самого «Нестора», якщо вона залишалася для МДБ невідомою. Варто зазначити, що тільки чутками володіло й духовенство. Наприклад, заарештований влітку 1945 р. священник Данило Штуль на одному з допитів заявив, що Скрипник утік разом із німцями під час їхнього відступу⁵⁸.

Інших відомостей про священника Полієвкта Скрипника, крім ще одного документа, про що згадаємо трохи нижче, нами не виявлено. Залишається тільки підсумувати всі зібрані свідчення, щоб спробувати хоча б приблизно реконструювати останні роки чи й навіть місяці життя обласного благочинного УПА. Найвірогідніше, він отримав від кураторів із НКДБ завдання, використовуючи свої контакти, виявляти ворогів радянської влади і повідомляти про них куди слід. Щоправда, мав Скрипник при цьому перейти на нелегальне становище чи ж залишатися в якості звичайного парафіяльного священника – не знаємо. У будь-якому разі, ймовірно, у другій половині 1944р. отець Полієвкт вже пішов у ліс і до співпраці з НКДБ, припускаємо, не повертався.

⁵⁷ Там само. Арк. 62–64.

⁵⁸ ГДА СБУ. Спр. 75854-фп. Арк. 104.

Далі можна було б пристати до думки В. Борщевича, який у своєму дослідженні, використаному цілим рядом інших авторів, зазначив:

«Уже за других советів повстанського капелана чекала мученицька смерть. За попередніми відомостями у 1946–1947 рр. о. Полієвкт загинув від куль радянських бойовиків “істребительного батальйона”»⁵⁹.

Однак тут мусимо, нарешті, звернутися до останнього анотованого нами документа. Уже згадувалося, що покази священника Полієвкта Скрипника були використані під час ведення слідства над отцем Василем Мисечком. У складеному 13 грудня 1949 р. обвинувальному висновку цієї слідчої справи покази отця Полієвкта віднесені до таких, що викривають підслідного. В тому ж документі зазначено, що викликати цього свідка в суд неможливо, оскільки він... «вбитий бандитами»⁶⁰.

Тут варто визнати, що жодної довідки з архівів НКДБ/МДБ на підтвердження цієї смерті і її винуватців у слідчій справі на священника Василя Мисечка чи подібних справах немає. Тому як і до багатьох інших документів такого походження (ми вже наголошували на цьому) слід ставитися вкрай обережно. Однак повністю ігнорувати їх також не можемо. Чи існує вірогідність того, що отця Полієвкта, який не лише викликався на допити в Луцьк, але й відвозився у Київ, було викрито підпільниками? Безумовно, що так. Цілком можливо, що про свої контакти з НКДБ він не наважився розповісти повстанцям, або ж його каяття виявилось для них не вартим прощення. Але разом із цим, можна припустити й те, що співробітникам спецслужб було простіше списати вбивство інформатора на «бандитів», як визнати те, що помилилися у своїх сподіваннях на людину, яка не стала працювати на НКДБ, хоча й пообіцяла це. Відповідь на це запитання, можливо, колись ще вдасться знайти серед документів спецслужб.

Висновки. Викладене в даному дослідженні переконує в тому, що священник Полієвкт Скрипник почав відкрито проявляти свої націоналістичні переконання після встановлення німецького окупаційного режиму. Можливо, однією з причин цього став світоглядний конфлікт з радянською владою, яка репресувала священника в 1940 р. В якості благочинного Седлищанської округи отець Полієвкт сприяв поширенню в районі автокефального руху, підпорядкованого митрополиту Полікарпу (Сікорському). Безпосередню співпрацю з УПА Скрипник розпочав десь у середині 1943 р. після втечі з Седлища, але, можливо, ще до оселення в Мильцях. На призначення обласним благочинним УПА вплинули стійка репутація священника

⁵⁹ Борщевич В. Вказ. праця. С. 299.

⁶⁰ ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 3117. Арк. 148.

та його родинні зв'язки з впливовим повстанцем «Омельком» (Євгеном Татурую). Долучившись до УПА, Скрипник отримав псевдо «Сковорода», а пізніше – «Нестор Бондаренко». Оскільки національна Церква, як її розуміли в УПА, перебувала на стадії формування, отцю Полієвкту довелося докласти зусиль для організації її осередків у ряді районів Волині. У 1944 р. священник потрапив до рук НКДБ, де, вірогідно, його змусили погодитися стати таємним інформатором. Уникнувши таким чином репресій, Скрипник перейшов на нелегальне становище і, найімовірніше, вже не виходив на контакти з куратором від спецслужб. Десь у проміжку 1945–1947 рр. священник був убитий. Є підстави вважати, що до його смерті були причетні самі повстанці, які викрили отця Полієвкту у контактах з НКДБ, однак стверджувати це однозначно не можна.

Розуміємо, що своїм скромним дослідженням ми не лише розкрили діяльність священника Полієвкту Скрипника на користь УПА, але й додали в його біографію похмурих барв. Втім, на нашу думку, сучасникам ще тільки належить осмислити той беззаперечний факт, що вимушена співпраця з більшовицькими спецслужбами у тій чи іншій її формі – один із поширених різновидів боротьби комуністичного режиму з будь-якими проявами українського національно-визвольного руху. Аналіз багатьох кримінальних справ переконав автора у тому, що застінки НКДБ – сумнівне місце для проявів героїзму. А тому судити всіх, хто на допитах свідчив на інших чи погоджувався заради свободи і самого життя йти на компроміси з власною совістю – можуть тільки ті, хто сам побував на їхньому місці. Понад те, нам відомі вже десятки прикладів таємних інформаторів спецслужб із числа одного тільки волинського духовенства, які в підсумку все ж втрачали волю, оскільки ухилялися від обіцяної співпраці. Тому варто всі подібні факти, наскільки б неприємними вони не здавалися, сприймати максимально виважено, розуміючи, що історія абсолютної більшості тих, хто погодився на співпрацю з безбожним більшовицьким режимом – це історія не зради, а великої людської трагедії, яку цей режим приніс у життя простих українських людей, які щиро любили Батьківщину і трудилися для її блага.

Список джерел і літератури:

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Спр. 75681-фп. 202 арк.
2. ГДА СБУ. Спр. 75847-фп. 302 арк.
3. ГДА СБУ. Спр. 75856-фп. 173 арк.
4. ГДА СБУ. Спр. 67797. 153 арк.
5. ГДА СБУ. Спр. 75679-фп. 339 арк.

6. ГДА СБУ. Спр. 75854-фп. 156 арк.
7. Державний архів Волинської області. Ф. 46. Ф. 9. Спр. 3778. 5 арк.
8. ДАВО. Ф. 46. Ф. 9. Спр. 4760. 7 арк.
9. ДАВО. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 9. 307 арк.
10. ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 3117. 261 арк.
11. Державний архів Тернопільської області. Ф. 232. Ф. 1. Спр. 215. 19 арк.
12. Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто – Львів, 2014. 1070 с.
13. Борищевич В. Волинський пом'яник. Рівне, 2004. 407 с.
14. Офіційні відомості по Волинській єпархії. Церква і нарід. 1938. № 17. С. 707.
15. Офіційний відділ. Адміністративні переміни. Церква і нарід. 1936. № 16. С. 493.
16. Офіційний відділ. Нагороди. Церква і нарід. 1936. № 24. С. 837.
17. Офіційний відділ. Нагороди. Церква і нарід. 1938. № 8–9. С. 368.
18. Петренко Р. За Україну, за її волю. Торонто – Львів, 1997. 279 с.
19. Распоряжения по Волынской епархии. Административные перемены. Воскресное чтение. 1933. № 3. С. 2 (облож.).
20. Распоряжения по Волынской епархии. Административные перемены. Воскресное чтение. 1934. № 21. С. 2 (облож.).
21. Тучемський М., прот. По глухих закутках Волинського Полісся. Луцьк, 2007. 162с.
22. Хроніка. Волинь. 1942. № 17. С. 4.
23. Sosna G., Troc-Sosna A. Hierarchia i kler Kościoła prawosławnego w XIX–XXI wieku w granicach II Rzeczypospolitej i Polski powojennej. Warszawa – Bielsk Podlaski, 2017. 1002 s.

References:

1. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine]. Spr. 75681-fp. 202 ark. [in Ukrainian].
2. HDA SBU. Spr. 75847-fp. 302 ark. [in Ukrainian].
3. HDA SBU. Spr. 75856-fp. 173 ark. [in Ukrainian].
4. HDA SBU. Spr. 67797. 153 ark. [in Ukrainian].
5. HDA SBU. Spr. 75679-fp. 339 ark. [in Ukrainian].
6. HDA SBU. Spr. 75854-fp. 156 ark. [in Ukrainian].
7. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State archive of Volyn region]. F. 46. F. 9. Spr. 3778. 5 ark. [in Ukrainian].
8. DAVO. F. 46. F. 9. Spr. 4760. 7 ark. [in Ukrainian].
9. DAVO. F. 60. Op. 1. Spr. 9. 307 ark. [in Ukrainian].
10. DAVO. F. 4666. Op. 2. Spr. 3117. 261 ark. [in Ukrainian].
11. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State archive of Ternopil region]. F. 232. F. 1. Spr. 215. 19 ark. [in Ukrainian].

12. Antoniuk Ya. (2014). *Ukrainskyi vyzzvolnyi rukh u postatiakh kerivnykiv. Volynska ta Brestska oblasti (1930–1955)* [Ukrainian liberation movement in the figures of leaders. Volyn and Brest regions (1930–1955)]. Toronto – Lviv. 1070 s. [in Ukrainian].
13. Borshchevych V. (2004). *Volynskyi pomiannyk* [Volyn monument]. Rivne. 407 s. [in Ukrainian].
14. Ofitsiini vidomosti po Volynskii yeparkhii [Official information on the Volyn Diocese] (1938). *Tserkva i narid.* № 17. S. 707. [in Ukrainian].
15. Ofitsiyni viddil. Administratyvni pereminy [Official department. Administrative changes] (1936). *Tserkva i narid.* № 16. S. 493. [in Ukrainian].
16. Ofitsiyni viddil. Nahorody [Official department. Awards] (1936). *Tserkva i narid.* № 24. S. 837. [in Ukrainian].
17. Ofitsiyni viddil. Nahorody [Official department. Awards] (1938). *Tserkva i narid.* № 8–9. S. 368. [in Ukrainian].
18. Petrenko R. (1997). *Za Ukrainu, za yii voliu* [For Ukraine, for its will]. Toronto – Lviv. 279 s. [in Ukrainian].
19. Rasporjazhenija po Volynskoj eparhii. Administrativnye peremeny [Orders for the Volyn diocese. Administrative changes] (1933). *Voskresnoe chtenie.* № 3. S. 2 (oblozh.). [in Russian].
20. Rasporjazhenija po Volynskoj eparhii. Administrativnye peremeny [Orders for the Volyn diocese. Administrative changes] (1934). *Voskresnoe chtenie.* № 21. S. 2 (oblozh.). [in Russian].
21. Tuchemskyi M., prot (2007). *Po hlukhykh zakutkakh Volynskoho Polissia* [Through the backwoods of Volinsky Poliss]. Luts'k. 162 s. [in Ukrainian].
22. Khronika [Chronicle] (1942). *Volyn.* № 17. S. 4. [in Ukrainian].
23. Sosna G., Troc-Sosna A. *Hierarchia i kler Kościoła prawosławnego w XIX–XXI wieku w granicach II Rzeczypospolitej i Polski powojennej.* Warszawa – Bielsk Podlaski, 2017. 1002 s.